

Марчук О. О., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В СТРОЗЬКІЙ ЧОЛОВІЧІЙ ГІМНАЗІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

***Анотація.** У статті досліджено специфіку навчання та виховання хлопчиків в Острозькій чоловічій гімназії на початку ХХ століття. Представлено відомості про кількість учнів, їх соціальне походження та віросповідання. Охарактеризовано діяльність осіб, задіяних в організації навчально-виховного процесу. Подано рекомендації щодо використання досвіду викладачів Острозької гімназії у сучасних навчальних закладах України.*

***Ключові слова:** гімназія, навчання, виховання, педагогіка, методика.*

***Аннотация.** В статье исследована специфика обучения и воспитания мальчиков в Острожской мужской гимназии в начале ХХ века. Представлены сведения о количестве учащихся, их социальное происхождение и вероисповедание. Охарактеризована деятельность лиц, задействованных в организации учебно-воспитательного процесса. Даны рекомендации по использованию опыта преподавателей Острожской гимназии в современных учебных заведениях Украины.*

***Ключевые слова:** гимназия, обучение, воспитание, педагогика, методика.*

***Annotation.** In the article the specificity of boys education and up-bringing in Ostrog gymnasium at the beginning of twentieth century is learned. It is given the information about the number of students, their social origin and religion. The activities of persons involved in the organization of the educational process is characterized. The recommendations about the experience using of Ostrog school teachers in modern educational institutions of Ukraine are given.*

***Keywords:** schools, training, education, pedagogy, methodology.*

В останні десятиліття в освітньому просторі України особливій популярності набули нові типи навчальних закладів (гімназії, ліцеї, колегіуми, навчально-виховні комплекси, академії). Зазначимо, що їх поява не є новим явищем, оскільки в історії української педагогіки подібні заклади функціонували в різні історичні епохи. Завдання сучасних вчителів, які працюють в таких навчальних установах, дати не лише належний поглиблений рівень знань своїм вихованцям, а й зберегти ті освітні традиції, які були притаманні привілейованим закладам минулих століть.

На території Волині заклади із поглибленим вивченням навчальних предметів відіграли важливу роль у справі розбудови українського шкільництва. Тут функціонували такі відомі навчальні центри, як: Острозька Академія, Кременецький лицей, Острозьке жіноче училище імені графа Д. М. Блудова, приватна гімназія М. Рекало, приватна гімназія О. Янкевич.

Питання функціонування середніх навчальних закладів на території Волинської губернії у досліджуваній період вивчали такі науковці: О. Борейко, А. Дем'янчук, Т. Джаман, Н. Гупан, Н. Сейко, В. Тхор, Т. Яковишина. Як зазначено у працях сучасних дослідників, «випускникам класичних гімназій надавалося право вступати в університети без вступних екзаменів... гімназії проголошувалися безстановими і загальнодоступними. Однак, щоб поступити до них, учні мусили бути відповідно підготовленими й платити за навчання» [1].

У кінці XIX – на початку XX ст. на території Волині, як і у всій Російській імперії, функціонували гімназії та прогімназії. Вчений С. Гончеренко зазначив, що «в XIX ст. гімназіями називали середні школи для хлопчиків в Австро-Угорщині, Болгарії, Голландії, Греції, Данії, Німеччині, Росії, Сербії і німецьких кантонах Швейцарії... у 60-тих роках XIX ст. були засновані жіночі гімназії» [2, с. 97].

На території Волині наприкінці XIX – на початку XX ст. діяли такі відомі гімназії: Житомирська 1-ша чоловіча гімназія (1908), Житомирська 2-га чоловіча гімназія (1877), Володимир-Волинська чоловіча гімназія (1912), Житомирська Маріїнська гімназія (1866), Житомирська жіноча гімназія Святої Анастасії (1911), Житомирська жіноча гімназія імені Н. В. Овсянникової (1903), Рівненська чоловіча гімназія (1916), Дубенська чоловіча гімназія (1916), Острозька чоловіча гімназія (1908), Рівненська жіноча гімназія (1916).

Однією із найстаріших гімназій Волинської губернії була Острозька чоловіча гімназія, яка функціонувала на базі відкритої у 1868 р. чоловічої прогімназії. У перші роки свого заснування гімназія мали лише чотири класи, а у 1874 р. їх кількість зросла до семи У зв'язку із збільшенням кількості бажаючих здобувати освіту, у липні 1897 р. навчальний заклад був реорганізований у повну гімназію, де було відкрито два відділення – підготовче та основне. Наведені факти свідчать, що населення Волині було зацікавлене у тому, щоб діти здобували освіти, отримували не лише основи грамотності, а й оволодівали філософією, історією, іноземними мовами, що давало б їм можливість вступати у вищі навчальні заклади.

Аналіз ділової шкільної документації гімназій, що діяли на Волині, засвідчив, що утримувався ці середні заклади за рахунок держави, батьків та меценатів. Наприклад, Острозька чоловіча гімназія, яка перебувала у підпорядкуванні Попечителя Київського навчального округу та віданні

Міністерства народної освіти, утримувалася на кошти держави та за рахунок плати за навчання.

Позитивним аспектом діяльності гімназій Волинської губернії вважаємо надання можливості представникам усіх суспільних верст та віросповідань здобувати освіту. Згідно статистичних даних станом на 1 січня 1909 р. в Острозькій чоловічій гімназії навчалося 394 учні, у 1912 р. – 369 чол. [108, с. 86]. В ході аналізу архівних документів вивчено контингент учнів. Так, у 1909 р. у закладі навчалися учні різних віросповідань (рис. 1).

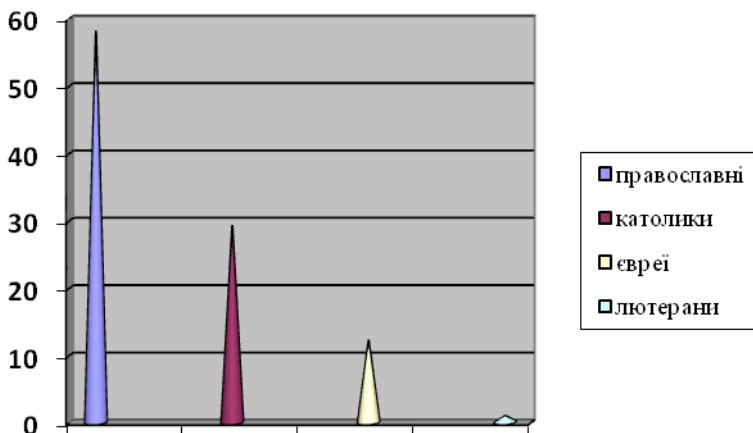

Рис. 1. Віросповідання учнів Острозької чоловічої гімназії станом на 1 січня 1909 р., % [3, арк.13]

Як свідчать дані, наведені на діаграмф, серед учнів гімназії були православні, католики, євреї, лютерани. Найбільшу кількість становили представники православ'я – 58,1 %, найменше було протестантів – 0,5 %.

Наведені в документах фонду 555 Рівненського архіву матеріали дають змогу визначити соціальне походження учнів. Серед гімназистів були діти різноманітних груп населення Волині. Станом на 1 січня 1909 р. більшість учнів були дітьми корінних дворян (17,5 %), чиновників (24, 9 %) та міщан (21,5 %), найменше – козаків (0,3 %) та іноземних громадян (2 %).

Варто акцентувати увагу на тому, що діти заможних селян також мали змогу відвідувати гімназію: у 1908–1909 н. р. вони становили 18 % від загальної кількості учнів [3, арк. 13].

Високий рівень навчально-виховного процесу у 1908–1909 н. р. забезпечували кваліфіковані працівники: директор, інспектор, 2 вчителі Закону Божого, 9 вчителів-предметників, 1 вчитель початкових класів та гімнастики. За порядком у гуртожитку стежив наставник пансіону, медичну допомогу хворим гімназістам надавав лікар. Окремо із учнями займалися 3 помічники класних керівників. Останній факт засвідчує, що вихованню дітей приділялася значна увага і для того, щоб вчителі могли більше зосереджуватися на викладанні навчальних дисциплін, їм допомагали вихователі – помічники.

Діяльність вчителів середніх закладів на Волині на початку ХХ ст. заслуговує високої оцінки і може служити прикладом для нинішніх педагогів. Як зазначає В. Омельчук «у змісті гімназійної освіти вагоме місце займали предмети гуманітарного циклу, перш за все передбачалося вивчення класичних, іноземних та російської мов. Особлива увага зверталася на удосконалення методики викладання окремих предметів. Пріоритетними напрямками організації навчально-виховного процесу були питання релігійно-морального виховання» [4, с. 12].

Відтак, у звіті «Діяльність начальства і виховного персоналу Острозької чоловічої гімназії» відзначено належне ставлення педагогічного колективу до виконання своїх обов'язків: «Упродовж 1908–1909 н. р. уроки проводилися правильно і безперервно. Виховна робота була спрямована на підтримку дисципліни у стінах гімназії, а також поза ними і на підтримку pravidльного проведення класних занять» [3, арк.7].

В обов'язки класних наставників входило стежити за успішністю гімназістів та дотриманням ними правил внутрішнього розпорядку. Вони повідомляли батькам про навчання і поведінку учнів. Наставники частіше контактували із родичами учнів, які мали низьку успішність чи порушували дисципліну. Вони привчали учнів до порядку та охайності: «Всі класні наставники пильно стежили за охайністю костюмів і загального зовнішнього вигляду своїх вихованців, за тим, щоб учні тримали в охайності і належному стані книги, зошити і інше шкільне приладдя» [3, арк. 7]. Вихователі були зобов'язані щотижня відвідувати і вивчати умови життя учнів, які проживали на учнівських квартирах, при чому, щоразу робити відповідні записи в спеціальних журналах про результати своїх відвідин.

Навчальний рік у гімназіях волинського регіону був поділений на чверті, в кінці яких гімназисти проходили атестації. У атестації виставляли оцінку не лише за навчальні досягнення, а й уважність, старанність та поведінку.

У середніх навчальних закладах Волинської губернії діяли педагогічні ради, на яких розглядали різноманітні питання, пов'язані із навчанням та вихованням молоді. Наприклад, у 1908–1909 н. р. у Острозькій чоловічій гімназії було проведено 38 нарад. На засіданнях вчителів розглядали такі питання:

- 1) обговорення постанов, циркулярів та розпоряджень Міністерства народної освіти, інспекторату, навчального комітету тощо;
- 2) визначення специфіки проведення вступних випробувань та складання іспитів;
- 3) затвердження навчальних програм та планів виховної роботи;
- 4) аналіз поведінки та успішності учнів;
- 5) вивчення питань щодо придбання нових книг для бібліотеки та покращення матеріально-технічної бази закладу;
- 6) вироблення правил внутрішнього розпорядку, затвердження статуту навчального закладу.

Проведений аналіз тематики педрад та звітів учителів засвідчив, що до педагогічних рад шкіл входили всі педагоги закладу. На них розглядалися найважливіші питання навчально-виховної роботи закладу, ухвалювалися важливі рішення, формувалися стратегічні завдання, планувалася робота закладу, підбивалися підсумки роботи педагогічного колективу.

Вчителі мали змогу висловлювати свої думки, іноді їх погляди були діагонально протилежними. В останніх випадках ухвалення остаточного рішення приймалося лише після детального обговорення та досягнення спільної згоди. Протоколи педрад засвідчують, що характер більшості педрад був дискусійним.

Головне завдання вчителі Волинської губернії вбачали в не тільки в тому, щоб виконати програмні вимоги, а й сприяти усесторонньому розвитку учня, виховати високоморальну особистість. Для досягнення поставлених завдань вчителі постійно працювали над вдосконаленням своєї професійної майстерності.

Як результат, пошук нових форм та удосконалення методів і прийомів навчання сприяв підвищенню знань учнів. Наприклад, успішність вихованців Острозької чоловічої гімназії була задовільною і у 1908–1909 н. р. становила 73 %.

На педагогічних радах зазначеного навчального закладу питання якісної успішності гімназистів завжди ставилося на порядок денний. Щоквартально вчителі аналізували роботу педагогічного колективу та з'ясовували причини низької успішності учнів із окремих предметів, пропонували заходи для підвищення рівня знань гімназистів. Наприклад, у 1908–1909 н. р. «невисока успішність у другому семестрі пояснювалася частково великою наповненістю класів, а також слабким засвоєнням навчального матеріалу у попередніх класах... на слабкі знання попередніх років із російської мови та математики зверталася увага на педагогічних радах і вживалися заходи для підвищення успішності гімназистів» [3, арк. 16].

Нами було проаналізовано таблиці успішності учнів та зведені відомості про складання екзаменів. У результаті було з'ясовано, що низькі оцінки гімназисти одержували із російської мови, математики, фізики,

кращі знання вони демонстрували із Закону Божого, філософської пропедевтики, природознавства.

Позитивною рисою діяльності середніх навчальних закладів Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. було вивчення додаткових навчальних предметів та курсів. Зокрема, в Острозькій чоловічій гімназії було введено вивчення таких необов'язкових (факультативних) дисциплін, як грецька мова, музика і співи, гігієна.

Додаткові заняття із музики користувалися великою популярністю і цікавістю серед гімназистів, тому в закладі спів був класним та хоровим. На вивчення різноманітних пісень у підготовчому класі виділяли 2 уроки, а в першому і другому – 1 урок на тиждень.

Заняття хорового співу відвідували учні із хорошими вокальними задатками. Із них було утворено два хори – церковний, в якому налічувалося 25 учні, що брали участь у церковних богослужіннях. Світський хор відвідувало 30 чол., які виконував пісні різноманітного жанру.

Окрім вокальних класів, у гімназії для обдарованих до музики дітей діяли оркестри. Любителі гри на балалайці утворили власний ансамбль, у якому були задіяні 20 гімназистів. Окремо свої репетиції проводив оркестр, де діти грали на різноманітних духових та народних інструментах, при чому останні були придбані за державні кошти.

Гімназисти старших класів (сьомого та восьмого) мали змову відвідувати додаткові заняття із гігієни. На опанування основ гігієни відводили 1 урок на тиждень. Викладав цей навчальний предмет гімназійний лікар. У архівних матеріалах зазначено: «До вивчення гігієни більша частина учнів ставляться із помітною цікавістю, так як ці уроки приносять їм велику користь» [3, арк. 16].

Вчителі волинських середніх навчальних закладів проводили додаткові заняття не лише зранку, а й у позаурочний час. Так, у першому півріччі учні восьмого класу Острозької чоловічої гімназії у післяобідню пору відвідували заняття із математики та латинської мови.

Аналіз проведених вчителями додаткових занять дозволяє стверджувати, що вони сприяли кращому засвоєнню навчальних предметів. Відтак успішність учнів значно покращувалося.

Особливістю середніх навчальних установ Волинської губернії другої половини XIX – початку XX ст. було проведення на високому рівні не лише уроків, а й вироблення оригінальної системи виховання, спрямованої на усесторонній розвиток дитини.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що вивчення педагогічного історичного розвитку є важливою складовою сучасної освітньої парадигми. Як зазначають автори публікацій на педагогічну тематику, «українською владою вже чимало зроблено на цьому шляху, але для того, щоб остаточно вирішити дану

проблему, потрібно досконало знати історію і традиції тих народів, що проживають на нашій землі... однією з найактуальніших є проблема вивчення історії освіти, оскільки вона є основою духовності народу» [5].

Проведений аналіз навчально-виховного процесу в Острозькій чоловічій гімназії засвідчив, що вчителі використовували різноманітні форми, методи та прийоми навчання. У навчальні плани було введено вивчення додаткових предметів (основи гігієни, музика, спів). Вихователі сприяли усесторонньому розвитку дитячих здібностей та їх естетичних смаків. Для більшої результативності було введено посади помічників вчителів. Учнями гімназії були діти представників усіх верст населення, однак найбільшу чисельність становили вихідці із заможних сімей.

Сьогоднішнім учителям доцільно творчо впроваджувати педагогічні надбання викладачів Острозької чоловічої гімназії за такими напрямками:

а) у навчальних закладах створювати додаткові курси, секції, гуртки на яких учні мали б змогу реалізовувати свої таланти;

б) систематично проводити роботу із дітьми, які потребують посиленої педагогічної уваги (не встигають у навчанні, пропускають заняття, проявляють агресію тощо);

в) співпрацювати з іншими навчально-виховними установами, які сприяють розвитку природних обдарувань та інтересів школярів (спорт школи, клуби, музичні студії, молодіжні організації тощо).

1. Розвиток освіти у другій половині XIX – на початку XX століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zno.academia.in.ua **2.** Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с. **3.** Острозька чоловіча гімназія міністерства народної освіти, м. Острог, Волинська губернія. – ДАРО, ф. 555, оп. 1, спр. 1, 32 арк. **4.** Омельчук В. В. Розвиток освіти на Волині (друга пол. XIX – поч. XX ст.): дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Володимир Васильович Омельчук. – К., 2001. – 201 с. **5.** Бабійчук В. І. Єврейська освіта на Волині / В. І. Бабійчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : referat-ok.com.ua/istoriya-ukrajini/babiichuk-vi-jevreiska.

Рецензент: д.пед.н., професор Дем'янчук А. С.